

ELS BÉNS DE L'ORDE DEL TEMPLE DURANT EL PROCÉS I DESPRÉS DE LA SEVA SUPRESSIÓ¹

Josep M. Sans i Travé

*Membre de l'Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona
Exdirector de l'Arxiu Nacional de Catalunya*

Resum

Amb aquest treball s'exposa el procés que se seguí per a l'adjudicació dels béns de l'orde del Temple una vegada acordada la seva dissolució el 1312, si bé se centra l'atenció en Catalunya i les seves diferents comandes. Una adjudicació en la qual els prínceps cristians, especialment el rei català Jaume II, tenen un interès especial que motiva un llarg litigi amb la Santa Seu. El conflicte acaba en la Corona catalanoaragonesa amb diversos pactes, dels quals el que afecta Catalunya disposa el traspàs d'aquests béns a l'orde de l'Hospital de Sant Joan de Jerusalem.

Paraules clau: orde del Temple, Jaume II, Climent V, Concili de Viena del Delfinat, orde de l'Hospital.

LOS BIENES DEL ORDEN DEL TEMPLO DURANTE EL PROCESO Y DESPUÉS DE SU SUPRESIÓN

Resumen

Con este trabajo se expone el proceso que se siguió para la adjudicación de los bienes de la orden del Templo una vez acordada su disolución en 1312, bien que centrándose en Cataluña y en sus diferentes encomiendas. Una adjudicación en la que los príncipes cristianos, especialmente el monarca catalán Jaime II, tienen un interés especial que motiva un largo litigio con la Santa Sede. El conflicto acaba en la Corona de catalanoaragonesa con diversos pactos, uno de los cuales, el que afecta a Cataluña, dispone su traspaso a la orden del Hospital de San Juan de Jerusalén.

Palabras clave: orden del Temple, Jaime II, Clemente V, Concilio de Viena del Delfinado, orden del Hospital.

1. Conferència llegida a Gandesa (Terra Alta) el 2 de desembre de 2017.

THE TEMPLE ORDER'S PROPERTY DURING THE PROCES AND AFTER ITS SUPPRESSION

Abstract

In this text the author exposes the process that was followed for the distribution of the Temple Order's property after its dissolution in 1312, focusing on Catalunya and its different states. The Cristian princes, and specially Jaume II, the Catalan king, had special interest in the distribution of these possessions and that was the reason of a long litigation with the church. The conflict ends with various covenants, one of which, the one that affects Catalunya, transfers the property to the Jerusalem Hospital of San Juan's Order.

Keywords: Temple Order, Jaume II, Clement V, Viena Council, Hospital Order.

LES BIENS DE L'ORDRE DU TEMPLE AU MOMENT DE SA DISSOLUTION ET APRÈS SA DISPARITION

Résumé

Ce travail expose le processus selon lequel les biens de l'ordre du Temple ont été adjudiqués après sa dissolution en 1312, en se centrant sur la Catalogne et ses différentes commanderies. Les princes chrétiens, notamment le roi catalan Jaume II, ont un intérêt particulier dans cette adjudication, qui se traduira par un long litige avec le Saint-Siège. Le conflit prend fin dans la couronne catalano-aragonaise au gré de divers pactes, dont l'un, qui affecte la Catalogne, dispose du transfert des biens à l'ordre de Saint-Jean de Jérusalem.

Mots-clés: ordre du Temple, Jaume II, Clément V, concile de Vienne, ordre des Hospitaliers.

1. L'ESCENARI

Amb la supressió de l'orde del Temple pel papa Climent V durant la celebració del Concili de Viena del Delfinat mitjançant la butlla *Vox in excelso*, del 22 de març de 1312, no acabà del tot el drama que hagueren de viure i patir els templers. Quedaven encara dos temes per resoldre: els de les seves persones i el dels seus béns.

En les persones dels templers només hi tenia interès la Santa Seu, ja que li competia la solució del present i el futur dels religiosos, que havien de continuar subjectes a la disciplina eclesiàstica tot mantenint el seu estat canònic, atès que estaven vinculats a l'Església pels vots solemnes de castedat, pobresa i obediència.

No sorprèn que les jerarquies civils no tinguessin cap interès o en tinguessin molt poc en les persones dels frares, ja que la seva preocupació principal era treure

un profit econòmic de la situació, més que no pas palesar uns sentiments humanitaris envers aquells homes que, després de ser detinguts, empresonats, interrogats, vexats i desposseïts dels seus béns, havien perdut la seva fama de bons religiosos, el seu poder econòmic i també el militar.

Per contra, en el que realment tenien interès els diversos prínceps cristians europeus era en el patrimoni templer. D'una part d'aquests béns ja se n'havien possessionat mentre va durar el procés: em refereixo als diners i als béns mobles que es trobaven en els seus convents quan els oficials dels monarques detingueren els frares a partir del començament del setembre del 1307. Amb l'excusa que els edificis de les comandes no fossin objecte de saqueig i robatori pels nobles o pels habitants del seu entorn, els monarques, un cop detinguts els frares, posaren guardes als convents per tal de garantir la protecció del que contenien en el seu interior.

La Santa Seu, per altra banda, també tingué molta cura a evitar des del començament del procés la dilapidació i el malbaratament dels béns de l'orde, atès que quan al mes de novembre de l'any 1307 Climent V decretà la detenció de tots els frares de la cristiandat i, al mateix temps, la confiscació dels seus béns, l'administració dels quals encomanà temporalment i en nom de l'Església als prínceps europeus dels llocs on es trobaven les seves comandes, ho manà no perquè no es perdessin ni fossin robats ni sostrets per altres persones, sinó perquè, en cas que els frares esmentats resultessin innocents de les sospites que se'ls imputaven, se'ls poguessin retornar en la seva integritat.

Amb aquest encàrrec del papa, les autoritats civils s'implicaren de bon grat en l'administració dels béns de l'orde perquè els aportava beneficis econòmics importants, bona part dels quals anà a parar, tal com veurem, a la tresoreria reial, a la qual injectaren una important quantitat de diner, sempre ben acceptat i ben rebut, ateses les necessitats monetàries generals de les respectives monarquies a causa de les guerres de consolidació o expansió dels seus estats.

Si amb les persones dels templers, doncs, els prínceps cristians no intervingueren, deixant que fos la Santa Seu qui decidís el seu futur, pel que fa als béns, tal com hem avançat, fou molt diferent. Des de l'inici del procés palesaren a la seu apostòlica la seva preocupació pel patrimoni templer i maldaren per apropiarse'n el que pogueren.

El papa, però, s'ocupà des de l'inici del procés de fixar les garanties encaminades a salvaguardar el patrimoni templer. Ja en la primera butlla que manava la detenció dels frares, la *Pastoralis preeminentiae*, del 22 de novembre de 1307, el pontífex ordenava també confiscar els seus béns mobles i immobles, conservar-los i tenir-los tot el temps que calgués, en nom de la Santa Seu. En concret, manava als prínceps cristians que «preguessin possessió, de la millor manera possible, dels béns mobles i immobles, fent-ho davant de testimonis, i assignar-los a persones de confiança que no estiguessin interessades a apropiarse'n, sinó que els conservessin fidelment a nom de l'Església, per tot el temps que el papa cregués necessari, prenent de tots el corresponent inventari».

De fet, el papa manava als prínceps esmentats el mateix que havia fet el monarca francès, el qual havia detingut els frares i confiscat els seus béns, tot assegurant la continuació de l'explotació de les seves propietats. Felip IV el Bell de França havia palesat la seva preocupació pels béns dels templers en la seva primera disposició de detenció dels frares, amb el manament dictat el 14 de setembre de 1307 des de l'abadia de Nostra Senyora de Pontoise, atès que manava als seus oficials i batllius que ocupessin en nom seu els béns dels detinguts fins que rebessin les ordres oportunes respecte a aquesta qüestió.

Als diversos monarques europeus que tenien comandes templeres en els seus dominis, la disposició de la Santa Seu els fou beneficiosa econòmicament perquè, en lloc d'administrar-los persones eclesiàstiques o properes i de confiança dels prelatos diocesans, ho feren els oficials reials, els quals hagueren de respondre de la seva administració davant el sobirà.

D'altra banda, la Corona ocupà d'entrada els convents i s'apoderà de tot el que hi havia en el seu interior, tot elaborant els inventaris corresponents, en els quals era preceptiva la presència dels frares per tal d'evitar que no restés res oblidat quan el notari públic redactava l'instrument. Així mateix, els diversos prínceps dels regnes cristians de la península Ibèrica tingueren un interès molt accentuat a ocupar els castells (molts dels quals eren inexpugnables i molt ben fortificats) que eren propietat de l'orde. Alguns templers de la Península es negaren a lliurar-se als seus sobirans i als inquisidors i es feren forts en les seves fortaleses, desafiant les reiterades pressions de la Santa Seu, que envià fins i tot ambaixadors per convèncer els frares rebels, i les accions de reducció de la rebel·lia dutes a terme pels monarques. Només quan estaven a punt de començar o tot just s'havien iniciat els interrogatoris, els templers finalitzaren la seva insubordinació, com s'esdevingué en els dominis de Jaume II de Catalunya, o pactaren amb els responsables de les comissions inquisitorials pontifícies, davant de les quals havien de declarar, com s'esdevingué a Castella i Lleó: l'anada dels frares davant els inquisidors i la tornada una altra vegada als seus castells, amb el salconduit corresponent.

Això no privà, però, per exemple, que a Castella algunes de les fortaleses més importants de l'orde fossin ocupades per estranys. Així, bona part dels castells templers de la Baixa Extremadura o bé foren envaïts per altres senyors en ser abandonats pels templers, o bé foren ocupats per altres ordres militars i fins i tot per *concejos*. Es podrien esmentar molts casos en aquest sentit.

Quan al començament de l'abril del 1310 foren citats els templers castellans a comparèixer el dia 27 d'aquell mes davant del tribunal inquisitorial constituït a Medina del Campo, els frares encara disposaven dels castells d'Alcañices i d'Alba de Aliste, on s'havien fet forts.

Si a Castella, tot i el que acabem de dir, i a Portugal fins al moment dels interrogatoris, els frares gaudien d'una certa llibertat de moviments, limitada només pel seu propi autocontrol, no s'esdevingué el mateix als dominis de Jaume II de Catalunya,

ja que una part dels frares refusaren lliurar-se ells i els seus castells al monarca, tot resistint els setges que a partir de l'inici del 1308 imposà Jaume II per tal d'obtenir el lliurament de les seves persones i els seus castells, d'acord amb el manament que havia rebut de la Santa Seu. Progressivament, però, els castells rebels dels templers anaren capitulant i els seus defensors, així com els edificis, passaren a mans del monarca català.

La resistència dels templers catalans es limità a algunes places fortes del Cinca Mitjà (els castells de Montsó i Xalamera), el Baix Ebre (els castells d'Ascó i de Miravet, centre, com a seu provincial, de la coordinació de la defensa i de les negociacions amb el monarca) i del Baix Aragó (amb els castells de Cantavella, Vilel, Libros i Castellot), aquests darrers retuts l'estiu del 1308, mentre que els ebrencs es lliuraren als oficials reials una mica més tard: el de Miravet al principi del desembre del 1308 i el d'Ascó al final d'aquest mes o al començament del 1309. L'1 de juny d'aquest darrer any, després de llargues negociacions i d'una intensificació del setge, capitulà el castell de Montsó, i pocs dies després ho feu el de Xalamera. Amb l'ocupació per part dels oficials reials d'aquests dos castells s'acabava la resistència templera a casa nostra. Això implicava que Jaume II s'havia apoderat de tots els templers i els seus dominis, i que estaven sota les seves mans, doncs, els béns de l'orde.

La butlla *Pastoralis preeminentiae*, del 22 de novembre de 1307, no facultava els monarques, mentre durés el procés inquisitorial al qual s'havien de sotmetre els templers, per a apoderar-se en benefici propi del patrimoni que se'ls encomanava, sinó que, al contrari, els reis havien d'assignar la gestió d'aquest patrimoni a persones de confiança i solvència que evitessin la usurpació dels béns, sobretot per part de nobles i pagesos, i mantinguessin la seva integritat, de manera que es poguessin tornar als frares en el cas que aquests resultessin innocents dels càrrecs que se'ls imputaven.

Per a evitar que els prínceps cristians s'apropriessin d'aquest patrimoni, la Santa Seu recordà en diverses ocasions als monarques europeus que n'eren simplement administradors durant el temps que l'Església cregués oportú. Fins i tot en aquells territoris en què la cobdícia dels monarques havia estat palesament excessiva, Climent V havia designat alguns prelats perquè gestionessin les propietats, amb la qual cosa, al mateix temps, sostreia la seva administració a les autoritats civils. Els manaments del pontífex, però, tingueren en general molt poc ressò en les oïdes dels monarques, els quals mantingueren l'administració fins a la supressió definitiva de l'orde al març del 1312, durant la celebració del Concili de Viena del Delfinat, al·legant, com fou en el cas de Jaume II de Catalunya, que les rendes que produïen a penes cobrien les despeses que havien ocasionat la detenció dels frares —concretament, per als llargs setges als castells rebels havia necessitat organitzar un exèrcit i armar soldats i pagar-los el servei—, el seu empresonament i la seva custòdia —amb les despeses de facilitar-los els vestits, l'alimentació dels frares i guardes, així com els sous d'aquests darrers—, els salaris i el manteniment dels inquisidors, la tramesa d'ambaixadors a la cúria papal i altres costos puntuals que s'afegien als esmentats, com ara la reparació dels castells que havien resultat malmesos durant els setges (el de Montsó, per exemple, es veié

afectat en diverses parts de les muralles exteriors, i alguns convents o esglésies necessitaren obres urgents de conservació). Amb tots aquests motius, Jaume II justificava la seva negativa a retornar l'administració dels béns als prelats als quals el papa havia confiat l'administració.

A casa nostra, l'agost del 1308 Climent V encomanava la gestió del patrimoni templar situat en els dominis de Jaume II a l'arquebisbe de Tarragona i al bisbe de València. Els dos prelats insistiren en diverses ocasions davant del rei perquè complís el manament papal: ho feren el 1308, el 1309, 1310 i el 1311. El monarca no va atendre mai les peticions.

El posicionament de Jaume II resta ben palès en la carta que el 30 de juny de 1310 escriví a Climent V per a respondre a les seves reiterades peticions i manaments de retornar l'administració del patrimoni templar als dos prelats esmentats. En aquesta carta, entre altres coses, el monarca al·legava que bona part dels béns esmentats pertanyien a la Corona, atès que, quan foren donats, els concedents ho havien fet amb caràcter restringit, de manera que, consegüentment, ell estava disposat a mantenir l'administració de les possessions i els drets dels frares fins que el concili que s'havia de reunir a Viena del Delfinat decidís definitivament la destinació d'aquests béns.

No fou només la Santa Seu la que reclamà al monarca la gestió del patrimoni templar, ja que a l'inici del procés el bisbe de Girona mostrà la seva disconformitat amb el fet que Jaume II assumís aquesta administració i reclamà per a ell la que afectava les cases de la seva circumscripció diocesana. D'altra banda, quan al principi de desembre del 1307 i a causa del manament reial algunes comandes restaren pràcticament abandonades i desproveïdes dels religiosos, ja sigui perquè havien anat a potenciar la defensa dels castells de l'orde més inexpugnables, ja sigui perquè havien caigut en poder dels oficials reials, la situació de manca de propietari fou aprofitada per alguns nobles de l'entorn per a ocupar edificis o usurpar drets. Un cas paradigmàtic el representa el comte Ponç Hug IV d'Empúries, qui es queixà davant Jaume II al·legant que lesionava els seus drets en ocupar propietats dels templers que es trobaven en els dominis del seu comtat. Altres nobles foren més expeditius: així, el comte d'Urgell es possessionà durant un temps de les propietats templeres de la comanda de Corbins, Guerau de Cervelló ocupà les de la comanda de Juncosa i Guillem d'Entença feu el mateix a la comanda de Riba-roja.

Els usurpadors del patrimoni templar no eren només el monarca i personatges de la noblesa, sinó que també els vassalls i camperols que tenien terres dels religiosos aprofitaren la situació inicial de descontrol per a retenir propietats i rendes. No en debades, al principi del 1308 el monarca català ordenà sota pena de multa que tots els que havien ocupat il·legalment béns dels templers ho comunicuessin als seus oficials. Precisament per no haver confessat els béns que havien usurpat, els veïns de Barberà hagueren de pagar una sanció important, i el mateix s'esdevingué a diversos veïns de Miravet que no van declarar ni les rendes que pagaven als frares ni les propietats que tenien per ells.

Més destacades foren les apropiacions efectuades a la casa de Castelló d'Empúries, en les quals no només participaren els senyors locals, com el comte Ponç Hug IV, el senyor de Peralada Dalmau de Rocabertí o els batlles de la comanda, sinó també diversos pagesos més o menys vinculats a l'orde. S'han documentat noranta-dues actes de devolució de béns que fan referència a quantitats de diner retingudes procedents de censos no pagats i a sostraccions de porcs i altres caps de bestiar, i a objectes del convent com ara llits, matalassos, atuells de cuina, piques i morters de pedra, pales, botes de vi, sacs de farina, garbes de blat, selles de muntar, cuirasses, llibres, forrellats i, fins i tot, un reliquiari d'argent que anà a parar a l'església de Bellcaire, que havia manat bastir precisament el comte Ponç Hug IV d'Empúries.

L'avidesa de béns dels templers afectà també els administradors locals designats per Jaume II, els quals en ocupar els convents s'apropriaren en benefici personal de mobles, roba, estris i altres béns. A mesura que els frares s'anaven lliurant i els oficials reials ocupaven els convents, el monarca n'encomanava l'administració a persones de confiança, generalment els veguers reials, perquè tinguessin cura del patrimoni, el conservessin en la seva integritat i gestionessin les explotacions de les propietats, amb l'obligació de donar-ne compte davant la seva persona o el seu tresorer.

Sembla, però, que el sistema d'administració utilitzat pel monarca no donava els resultats esperats, motiu que el va obligar a prendre les mesures necessàries per tal d'obtenir una millor gestió del patrimoni templer. En aquest sentit, el maig del 1308 va encomanar a dos escrivans de la cort l'elaboració d'una proposta per a millorar l'administració esmentada. Al final del mes Jaume II ja disposava de la proposta, que implicava l'agrupació de comandes en funció de la proximitat, així com la designació de nous responsables per al regne d'Aragó, el Principat de Catalunya i el Regne de València.

La major part dels productes que els administradors trobaren en els magatzems de les comandes foren venuts per a fer front a les despeses que implicaven inicialment l'expugnació dels castells rebels i també, tal com hem avançat, la custòdia dels frares empresonats. Només per a tenir una idea de com d'elevats eren els costos, donarem dues dades contrastades: al començament de l'estiu del 1308 la despesa mensual que exigia el setge al castell de Miravet ultrapassava els nou mil sous, quantitat molt superior a tots els ingressos procedents de les comandes del sector del Baix Ebre en aquell mateix moment. La situació, però, va canviar quan l'administrador decidí alienar les rendes per anys, ja que preveia que amb aquest nou sistema arribaria a tenir uns ingressos anuals de tretze mil sous. Amb tot, el monarca, sensible a la manca de diners dels responsables dels setges dels castells de Miravet i Ascó, escriví a l'administrador dels castells de Peníscola i Xivert i li manà que vengués totes les coses mobles i semovents i en lliurés el producte als responsables de l'expugnació dels castells ebrençs.

Després que a l'estiu del 1308 Jaume II aconseguís reduir a la seva voluntat els castells rebels del sud d'Aragó, el dia 1 de setembre decidí nomenar un administrador general que tingués cura del patrimoni i els drets confiscats, i ho feu en la persona de Bertran Desvalls, escrivà de la Cancelleria Reial.

Tal com hem avançat, els diners que proporcionava l'administració del patrimoni templer servien amb prou feines per a fer front a les despeses que implicaven l'empresonament i el manteniment dels frares. Si hi havia superàvit, els diners sobrers s'havien d'ingressar a la tresoreria reial.

2. INTENTS DE JAUME II I DIVERSOS PARTICULARS D'APROPIAR-SE ELS BÉNS DELS TEMPLERS A L'INICI DEL PROCÉS

Tan bon punt el papa ordenà la detenció dels templers en els diversos regnes cristians, alguns sobirans maldaren per possessionar-se de les propietats i els drets que pertanyien als frares.

Jaume II duqué a terme algunes temptatives, però no reeixiren. Tot just iniciat el procés, al final del 1307 el monarca català envià un delegat a la cúria papal perquè obtingués de Climent V l'assignació al monestir de Sixena de diverses esglésies veïnes que eren del Temple. Així mateix, sol·licità al papa que fossin donats al monestir de Santes Creus els llocs de Selma i les Gunyoles, que també eren propietat de l'orde militar. Fins i tot, Jaume II sol·licità al pontífex que el monestir cistercenc de Valldigna fos traslladat a Lleida i ocupés la casa templera de Gardeny: la finalitat que pretenia el monarca era restablir la devoció a la Mare de Déu que es venerava a la capella de la comanda i a la qual acudien els fidels de l'entorn. Tant l'abat de Santes Creus —casa mare del monestir valencià— com, després, el pontífex desestimaren el projecte al·legant que la tradició dels monestirs cistercencs manava que estiguessin situats en un descampat.

El monarca, però, no desistí del seu propòsit sobre la nova utilització de Gardeny i presentà una altra alternativa al papa: proposà que el convent extempler fos un priorat de Santes Creus, de la mateixa manera que en aquell moment Sant Vicenç de la Roqueta, extramurs de la ciutat de València, ho era de Poblet. D'aquesta manera, el monestir del Gaià podria disposar d'una residència a Lleida amb recursos suficients perquè alguns monjos poguessin cursar estudis a la universitat ilderdense, la fundació de la qual havia promogut precisament el monarca no feia gaires anys, concretament l'1 de setembre de l'any 1300. Tampoc no reeixí en el seu propòsit.

El monestir de Poblet, per la seva banda, molt més pragmàtic, cenyí la seva petició al mateix monarca en lloc de fer-la a la cúria papal. Tan bon punt els monjos s'assabentaren que Jaume II havia fet detenir els templers dels seus regnes i ocupar les seves propietats i béns, veieren la possibilitat de possessionar-se de la part que els frares tenien a l'Espluga de Francolí, és a dir, la vila sobirana i també el castell, a més de diverses cavalleries del seu terme. La part jussana, d'un valor inferior, en aquell temps ja la senyorejaven els hospitalers.

Poblet s'havia introduït dominicalment a l'Espluga des de gairebé l'inici de la comunitat cistercenca, gràcies principalment a les donacions dels senyors de la vila i

terme, els quals havien palesat la seva generositat envers el cenobi amb cessions de propietats i drets, de manera que amb els anys el monestir havia aconseguit un patrimoni important a la població veïna, la qual, d'altra banda, s'havia enfrontat sovint amb els monjos. Per això Poblet tenia motius suficients per a desitjar la senyoria de l'Espluga, ja sia per a tenir més ben salvaguardat el patrimoni que hi posseïa, ja sia per a tenir lligats aquells habitants tan díscols i rebels amb el monestir. En conseqüència, al principi del 1308, tot just començat el procés contra els frares catalans, Poblet envià un monjo procurador a la cort de Jaume II, instal·lada en aquell temps a València, per a sol·licitar al monarca l'Espluga de Francolí sobirana, cosa que ja uns anys abans havia intentat directament amb aquells, però la venda no s'havia acabat de perfeccionar perquè els espluguins van presentar un document en el qual els templers s'obligaven a no desprendre's de la senyoria del lloc, motiu pel qual el notari no va formalitzar l'escriptura de venda tot i que les dues parts havien realitzat totes les formalitats exigides. El monarca, però, no feu cas de la petició dels cistercencs, que considerà en aquell moment massa prematura perquè no s'havia pres cap decisió sobre el futur de l'orde i els seus béns. Es va comprometre, en tot cas, a tenir present el desig dels monjos quan calgués.

3. LES DISPOSICIONS DEL CONCILI DE VIENA SOBRE ELS BÉNS DE L'ORDE DEL TEMPLE

Tothom era conscient que la destinació definitiva dels béns dels templers es re-soldria al Concili de Viena del Delfinat i que seria el papa qui prendria la decisió final. Si el monarca francès tenia la possibilitat de negociar fàcilment, tal com de fet va succeir, amb el papa i els cardenals, aquesta oportunitat no estava a l'abast dels altres monarques europeus, que, d'altra banda, declinaren la invitació que els havia fet el papa per a assistir a les sessions del Concili.

Si bé els monarques, tot i haver estat invitats pel pontífex, no hi assistiren personalment, com que estaven especialment interessats en la destinació del patrimoni templer hi van trametre ambaixadors amb instruccions molt concretes, tal com veurem a continuació.

4. LES PREOCUPACIONS DE JAUME II RESPECTE DELS BÉNS DELS TEMPLERS

El reflex de les gestions dutes a terme en aquest aspecte per Jaume II es conserva en els registres copiadors de cartes de l'Arxiu Reial de Barcelona. Gràcies a aquests documents es poden ressenyar les accions diàries realitzades.

Les primeres instruccions adreçades als ambaixadors Pere de Queralt, Pere Boil i Guillem Olomar, elaborades per la Cancelleria Reial, daten del dia 6 de setembre

de 1311, més d'un mes abans de la inauguració de l'assemblea d'eclesiàstics, programada per al dia 1 d'octubre, per bé que s'ajornà fins al 16.

Entre altres temes que els ambaixadors havien de negociar amb el papa, aquí ens cenyirem només al que afectava l'orde del Temple. El criteri del monarca català se centrava a rescabalar-se econòmicament de les despeses que havia tingut en l'expugnació dels castells templers rebels i les que assumia per raó de l'empresonament i la custòdia dels frares; i a evitar l'assignació dels béns del Temple, en el cas de ser suprimit, a l'orde de l'Hospital de Sant Joan de Jerusalem, raó per la qual es proposava crear un orde nou, al qual estava disposat a concedir el castell de Montesa, situat al Regne de València.

De bon principi, els tres ambaixadors informaren el rei que entre els diversos cardenals n'hi havia alguns que eren favorables al posicionament del monarca català en el sentit que creien que els béns del frares de la península Ibèrica s'havien de destinar a la lluita contra els infidels d'aquest territori, i fins i tot n'hi havia algun que propugnava la creació d'un orde nou amb els membres naturals del país.

Als delegats catalans els fou molt difícil accedir a la presència de Climent V, ocupat com estava en les tasques del Concili i en les reunions amb els seus cardenals; en canvi, els fou relativament accessible el cardenal Bérenger de Fré dol, bisbe de Besiers i amic del monarca català. Fou aquest prelat qui al començament del novembre els comunicà el criteri del papa sobre els béns del Temple. El pontífex —els manifestà Bérenger— no s'apropriaria de cap bé del Temple, com tampoc no ho faria cap altre prelat, i probablement els assignaria a un nou orde de cavalleria, acordat prèviament amb el monarca català, en els seus dominis.

De fet, la finalitat d'enviar ambaixadors a Viena era principalment la defensa dels interessos del monarca en relació amb els béns dels templers, com ho palesa la petició que feren els ambaixadors al papa de retornar a la cort fins que en el Concili fos tractat el tema dels béns, posicionament que coincidia també amb el de Jaume II, ja que el dia 1 de novembre de 1311 els va cessar en la seva missió. En conseqüència, al final del desembre els ambaixadors pogueren entrevistar-se amb el papa i li sol·licitaren autorització per a retornar a la cort. El pontífex hi assentí, tot i que per a retenir-los a Viena del Delfinat els digué que «era una llàstima que es retiressin perquè no haurien arribat al seu destí quan ja s'hauria acabat el concili». Les pressions del pontífex i la promesa de la finalització imminent del Concili determinaren que els ambaixadors comunicuessin al monarca el posicionament de Climent V i la necessitat que confirmés de nou l'ambaixada, tal com efectivament va fer Jaume II al començament del febrer del 1312.

Jaume II, per la seva banda, reiterava epistolàriament la seva voluntat en les instruccions diplomàtiques i les cartes que enviava als seus delegats, els quals les mostraven al cardenal de Besiers, que s'havia convertit en el mitjancer que feien servir per a comunicar les pretensions del seu sobirà al papa i, així mateix, rebre la informació sobre el criteri que en cada moment tenia el pontífex, que després traslladaven al seu mandant.

Mentre se celebraven les sessions del Concili, un fet destacat trencà la monotonia de les actuacions diplomàtiques dels delegats catalans: a mitjan febrer de 1312 els ambaixadors de Felip IV arribaren a Viena del Delfinat, ciutat on van romandre uns dotze dies, reunits gairebé constantment amb el pontífex i els cardenals. Segons els ambaixadors catalans, en aquestes reunions d'alt nivell s'estava decidint la sort de l'orde del Temple i la destinació dels seus béns. El 29 de febrer els delegats francesos es retiraren, de manera que els ambaixadors catalans sospitaren que el tema ja s'havia decidit. Per a cerciorar-se'n, s'entrevistaren amb el cardenal de Besiers amb l'excusa de lliurar-li una carta de Jaume II en què li agraiïa les gestions fetes davant del papa. Aprofitaren l'audiència per a comunicar al purpurat que ni el rei català ni els altres de la península Ibèrica no consentirien que el patrimoni templer fos assignat a l'orde de l'Hospital. El cardenal intentà tranquil·litzar-los al·legant, primer, que l'orde del Temple encara no havia estat suprimit i, en segon lloc, que en el cas que ho fos, es respectarien els drets que sobre els seus béns tenia Jaume II. El purpurat aprofità l'ocasió per a exposar als delegats el seu criteri personal sobre la qüestió dels béns, que un parell de mesos abans havia manifestat al papa: li havia aconsellat que assignés els béns dels templers de la península Ibèrica a un orde ja establert o bé a un de nou i que un fill de Jaume II fos nomenat mestre per a tota la vida, proposta que el pontífex havia considerat bona.

A mitjan març del 1312 el monarca francès es trobava a Lió, disposat a presentar-se a Viena del Delfinat quan els seus ambaixadors haguessin obtingut un acord amb el papa. Felip el Bell envià a aquesta ciutat un dels seus consellers més lleials, Engerrand de Marigny, perquè solucionés definitivament amb el pontífex el tema dels templers.

Mentre continuaven secretament les negociacions del delegat francès amb el papa i una petita comissió de cardenals, els ambaixadors catalans es reuniren amb els prelats castellans i els ambaixadors portuguesos per tal de fer causa comuna per a pressionar al papa perquè no adjudiqués els béns del Temple a l'orde de l'Hospital als diversos regnes de la península Ibèrica, sinó a l'orde o els ordes que interessaven als monarques respectius per tal de destinar-los a alliberar el territori que encara estava ocupat pels sarraïns. Tot i que els prelats castellans mostraren poca sensibilitat a les propostes dels legats catalans, aquests juntament amb els portuguesos trameteren a diversos cardenals de la cúria les propostes dels seus monarques, argumentant l'escàndol que es provocaria si el papa ordenava l'afer en contra de la voluntat dels prínceps esmentats i que, a més, resultaria molt difícil fer complir en aquests regnes el manament papal.

El col·legi cardenalici estava dividit quant a la solució del tema dels béns del Temple, ja que el grup més proper a les tesis del rei de França opinava que s'havia d'acatar sense discussió la voluntat del pontífex, mentre que els cardenals italians es mostraven favorables a les posicions dels ambaixadors catalans, als quals prometeren que les defensarien davant de Climent V.

L'activitat diplomàtica dels delegats de Jaume II a mitjan març del 1312 fou especialment intensa. D'entrada, gràcies a la intervenció dels cardenals de Besiers i de Pelagrua obtingueren una audiència, juntament amb els portuguesos, amb el papa, a qui els catalans sol·licitaren que la disposició que adoptés sobre els béns del Temple tingués el consentiment del seu mandant, mentre que els portuguesos rebutjaren sense cap altra consideració l'assignació a l'orde de l'Hospital. Climent V els respongué que es guardaria molt d'agreujar els dos monarques i els prometé que respectaria els seus drets, de la qual cosa podien estar segurs. Però els digué que en aquell moment, tot i que ja tenia el criteri fixat, la seva preocupació prioritària se cenyia a l'orde i les persones dels frares, i en un segon moment s'ocuparia de solucionar el tema dels béns.

Entre l'11 i el 16 de març els ambaixadors catalans s'entrevistaren amb diversos cardenals de la cúria. En la roda de converses s'assabentaren que el papa ja havia arribat a un acord amb el conseller del rei francès desplaçat a Viena del Delfinat per a negociar l'assumepte. Aprofitant un moment en què el pontífex entrava en una reunió amb els cardenals, li demanaren un instant d'atenció. Climent, però, no els el concedí i els assignà una altra hora del mateix dia, amb el prec que els acompanyés el bisbe de València. A l'hora convinguda es reuniren el papa, acompanyat del cardenal de Pelagrua, els dos ambaixadors i el prelat esmentat. El tema que s'havia de tractar era, una vegada més, el dels béns del Temple en els dominis de Jaume II. El pontífex es comprometé a no prendre cap decisió respecte a aquesta qüestió sense el consentiment del rei català. Amb tot, els comunicà que el seu criteri no era assignar les propietats i els drets dels templers a cap orde hispànic, atès que la seva activitat no era universal, sinó cenyida només al territori peninsular respectiu, tal com havia estat el Temple, i per aquest motiu ell preferia una organització de l'àmbit de tota la cristiandat i que lluités per la recuperació de Terra Santa.

Els ambaixadors informaren epistolarment amb urgència el monarca de les noves aconseguides i el dia 17 de març li comunicaren que l'endemà era prevista l'arribada del rei francès a Viena del Delfinat, tot i que no hi va fer cap fins al Dilluns de Passió, dia 20 de març. Per als delegats catalans, la presència de Felip el Bell a Viena palesava que l'afer del Temple ja estava decidit. I no anaven errats, els diplomàtics catalans, ja que al cap de dos dies, el 22 de març de 1312, Dimecres de Passió, Climent V suprimia per mitjà de la butlla *Vox in excelso*, no per sentència judicial, sinó per provisió apostòlica, l'orde del Temple. El dia 3 d'abril es llegia públicament la butlla a la catedral de Viena. En aquest document papal es reservaven a disposició del pontífex la sort de les persones dels frares i la destinació dels seus béns, que es decidirien, però, abans de la clausura del Concili.

El mes d'abril del 1312 fou també de gran activitat diplomàtica dels ambaixadors catalans en el seu intent de dur a terme amb fidelitat les instruccions que els enviava Jaume II, que traslladaven al papa i als cardenals i que se cenyien a la no acceptació de l'assignació dels béns templers a l'orde de l'Hospital, la proposta de creació d'un mesurat nou amb la regla i l'organització del de Calatrava i, si no hi havia altra solució que

adjudicar aquells béns a l'Hospital, l'apropiació pel monarca dels castells i les fortal·leses que els seus antecessors havien concedit als templers.

Gràcies a les seves gestions diplomàtiques i a la seva insistència davant el papa i els cardenals, els ambaixadors catalans aconseguiren que el pontífex, en la seva assignació general dels béns dels templers a l'orde de l'Hospital, n'excepués els dels diversos regnes de la península Ibèrica i es comprometés més endavant a tractar l'assumpte amb els monarques corresponents. El dia 2 de maig de 1312 es promulgava la butlla *Ad providam*, segons la qual el papa assignava de forma general els béns del suprimit orde del Temple a l'orde de l'Hospital per tal que fossin destinats a donar suport als interessos de Terra Santa i fossin esmerçats en la lluita contra els infidels, amb l'excepció dels situats en els dominis dels reis de Castella-Lleó, Portugal, Catalunya-Aragó i Mallorca, la disposició final dels quals es reservava el papa. Al cap d'uns dies, el 16 de maig, la butlla *Nuper in generali* confirmava l'excepció esmentada.

5. LA CONTINUACIÓ DE LES NEGOCIACIONS DESPRÉS DEL CONCILI DE VIENA DEL DELFINAT

Acabat el Concili de Viena del Delfinat al mes de maig de l'any 1312, el papa patí una indisposició que el tingué apartat un temps llarg de la cúria avinyonesa, de manera que restaren pendents de solució molts assumptes importants per a la bona marxa de l'Església, entre els quals hi havia l'assignació definitiva dels béns dels extemplers als diversos regnes de la península Ibèrica.

En conseqüència, les negociacions no es reprengueren fins al gener del 1313 i foren encomanades a un home d'especial confiança de Jaume II, el seu conseller Vidal de Vilanova, el qual com a diplomàtic ja tenia una certa experiència en la cúria avinyonesa. Amb anterioritat al nomenament d'aquest ambaixador, el procurador de Jaume II a la cúria pontifícia, Joan de Borgonyó, havia intentat gestionar l'assumpte sense poder avançar a causa de les múltiples indisposicions del pontífex.

El 5 de gener de 1313 la Cancelleria Reial barcelonina redactava les instruccions per a l'ambaixada de Vidal de Vilanova i els seus dos acompanyants que havien de servir de base per a les negociacions amb la Santa Seu. Nou eren els punts que havien de defensar els mandataris, que es resumien en dos: evitar que l'orde de l'Hospital s'apoderés dels castells templers dels seus regnes, perquè això li donaria un poder excessiu, superior fins i tot al del sobirà, i crear un orde nou al qual el rei concediria el castell de Montesa.

La trobada dels ambaixadors catalans i el pontífex tingué lloc el 13 de febrer de 1313 al palau apostòlic d'Avinyó. Les dues parts, però, no es posaren d'acord i el pontífex va rebatre una per una les peticions dels delegats de Jaume II. A la mateixa tarda d'aquell dia, tal com havien fet tantes vegades els ambaixadors catalans durant el Concili, es reuniren amb el cardenal de Besiers per a comentar l'audiència, aconse-

llar-se i fixar, si calia, una nova estratègia negociadora amb el pontífex. El purpurat els manifestà que a parer seu trobava justa la petició de crear un orde nou i, així mateix, que el rei català retingués els drets feudals sobre els castells que havien estat dels templers. El cardenal creia que aquestes dues propostes podrien ser acceptades pel papa, però no la que prohibia a l'Hospital, amb l'annexió del patrimoni templer, de tenir més béns que els que havia posseït el Temple.

Fins l'1 d'abril el pontífex (al qual acompanyaven quatre cardenals, entre els quals hi havia el de Besiers) no es tornà a reunir amb els membres de l'ambaixada catalana. Climent V havia preparat especialment la sessió i fins i tot s'havia informat, a través d'uns extemplers catalans que foren cridats a la cúria papal, de quins eren els drets que el monarca tenia respecte dels frares, drets que, segons els declarants, se cenyien només a la percepció de les *cenès* (és a dir, el tribut que es pagava en metàl·lic i que substituïa l'obligació feudal d'allotjar i alimentar el monarca i el seu seguici durant la seva estada en un lloc de l'orde) i a l'obligació d'oferir ajut militar quan els dominis del rei eren envaïts per exèrcits estrangers. Aquesta segona sessió resultà molt tensa: s'inicià amb les repressions del pontífex contra els delegats perquè no oferiren cap possibilitat d'acord, ja que es mantingueren fermes en la defensa del posicionament fixat pel rei. El resultat implicà, doncs, un nou fracàs, de manera que el papa suspengué l'entrevista i ajornà la solució i l'acord fins a una altra ocasió.

Com en la reunió anterior, a la tarda de la mateixa jornada els ambaixadors es reuniren amb el cardenal de Besiers per a demanar-li la seva opinió respecte al que havia succeït. El prelat els digué que ell creia que, de les diverses peticions presentades, el pontífex només acceptaria que prestessin homenatge de fidelitat al monarca català el comanador major de l'Hospital en els dominis catalans i els altres comanadors que regissin cases situades en fortalises. El purpurat no veia acceptables la resta de les peticions, motiu pel qual aconsellava als ambaixadors que retornessin a la cort per a informar el monarca del posicionament de la Santa Seu. A més, els feu saber que si el papa arribava a un acord amb els altres prínceps de la península Ibèrica per a assignar el patrimoni templer a l'Hospital, estava disposat a fer el mateix als dominis de Jaume II, i si el monarca no ho acceptava, hauria de respondre davant la seva pròpia consciència.

Tot i el consell del cardenal de Besiers, els negociadors catalans romangueren a Avinyó per decisió del monarca i el dia 24 d'abril foren rebuts per tercera vegada pel pontífex, que estava acompanyat dels quatre cardenals de la seva major confiança, entre els quals hi havia el bisbe de Besiers. Aquesta reunió fou també llarga i tensa i el papa la considerà d'especial importància, atès que abans que s'iniciés feu jurar als delegats catalans que no revelarien a ningú res del que allí es parlés, llevat, naturalment, de Jaume II. Per aquesta raó desconeixem la proposta concreta que oferí el pontífex, que no va restar enregistrada en la carta, datada el 28 d'abril, amb què els ambaixadors informaren de la reunió el monarca català. En tot cas, però, sabem que Climent V exposà el seu criteri, el qual els ambaixadors havien de traslladar al monarca català, i que el papa esperava una confirmació o una contraoferta. D'aquesta manera, el pontífex

donava per enllestida la tanda de negociacions amb els delegats catalans i els donava la seva vènia per a retornar a la cort reial, i en aquest viatge per decisió del papa els acompanyaria un emissari seu que traslladaria també al rei el seu criteri. Abans de retornar a Barcelona, Vidal de Vilanova feu encara una darrera temptativa per a entrevistar-se amb Climent V, que no donà, però, cap resultat positiu.

Pocs dies després, els tres ambaixadors catalans i el delegat papal es trobaren a la cort amb Jaume II, a qui exposaren el posicionament del papa. El monarca no l'acceptà i assabentà de les seves queixes els cardenals coneguts de Besiers i de Túsculum per tal que les transmetessin al pontífex. Al mateix temps, escrivia al seu nou procurador a la cúria papal d'Avinyó perquè defensés les seves posicions davant del pontífex.

L'estiu d'aquell any 1313 la Santa Seu tenia sobre la taula, tal com s'havia demanat als diversos reis hispànics, les seves al·legacions. El paladí i líder de les reivindicacions i negociacions postconciliars, el qual, a més, va assumir la representació dels monarques castellà i portuguès, era el monarca català Jaume II. El papa, per la seva banda, era ben conscient que l'afer dels béns del Temple a la península Ibèrica s'allargava excessivament i el preocupava especialment que els béns estiguessin encara en poder dels administradors reials. Sabia també que si no es donava una solució al tema aviat i se sostreïa la gestió a les autoritats seculares, a mesura que passava el temps la situació es consolidava, de manera que cada vegada resultaria més difícil fer complir les ordres papals en aquest sentit. Per a evitar que la situació es podris, doncs, el 23 d'agost de 1313 el papa atorgà la butlla papal *Dudum filii*, amb la qual fixava un termini precís, el mes de febrer del 1314, per a aconseguir un acord entre les parts que comportés una solució definitiva.

Tot i que les negociacions anaren al ralenti després de la tornada dels ambaixadors a la cort reial al mes de maig del 1313, no es trencaren. D'altra banda, Climent V no afluixava davant les pretensions del monarca. El procurador reial a Avinyó informava a final d'any que «el papa donava l'afer per acabat i que es pronunciava contra el rei». Era evident que no hi havia gens d'empatia entre els dos dignataris i que no hi havia manera de trobar un punt de consens entre els respectius criteris. Precisament per això, a la cúria papal hi havia qui propugnava que pactessin la solució de l'afer el cardenal de Túsculum i el rei català.

L'acord entre Climent V i Jaume II, doncs, no fou possible, i encara menys amb la desaparició d'un dels actors de l'escenari: el 20 d'abril de 1314 moria el papa sense haver resolt l'afer. S'hagueren d'escolar encara tres anys més perquè el nou pontífex, Joan XXII (qui, quan era cardenal d'Avinyó, ja havia participat en les negociacions entre Climent V i els ambaixadors catalans, i per tant era coneixedor del tema), arranqués definitivament el greuge que enterbolia les relacions entre la Santa Seu i la Corona catalana.

Les negociacions per a l'acord final —que tampoc no fou fàcil— les portà a terme el ja esmentat Vidal de Vilanova, qui aconseguí l'acceptació de la major part de les propostes de Jaume II. El nou encàrrec de la missió diplomàtica fou conferit a Vidal el 15 de febrer de 1317 i és molt probable que el delegat es desplaçés tot seguit a Avinyó,

on, d'altra banda, fins al final de la primavera no s'arribà a un acord definitiu, que es materialitzà legalment amb la butlla *Ad fructus uberes*, del 10 de juny de 1317.

Amb aquesta disposició papal es creava al Regne de València un orde militar nou al qual el monarca concedia el castell de Montesa (d'on rebria el nom) i al qual la Santa Seu assignava els béns que havien estat dels templers en aquest regne, a més dels que hi posseïa l'Hospital, llevat de la comanda de la ciutat de València i dels castell i vila de Torrent, que romandrien per a aquest darrer orde. La nova comunitat que es constituïria a Montesa seguiria la regla i els costums de l'orde de Calatrava. L'objectiu del nou orde se cenyia a continuar la tasca que els templers feien al regne esmentat, és a dir, contenir i combatre els sarraïns a les fronteres d'aquest territori.

La resta dels béns de l'orde del Temple a Aragó i Catalunya es concedien a l'orde de l'Hospital de Sant Joan de Jerusalem, amb la condició, però, que el seu comanador major o prior de la província (que aleshores era el castellà d'Amposta) prestés jurament de fidelitat i homenatge al rei català abans de prendre possessió del càrrec.

Pel que fa al patrimoni templer situat al regne de Mallorca, que abastava, a més d'aquesta illa, el Rosselló, les negociacions amb la Santa Seu les dugué a terme el rei Sanç, el qual no presentà les al·legacions pertinents en el termini fixat per Climent V i d'aquesta manera facilità que l'11 de juliol de 1313 el papa assignés a l'Hospital les propietats i els drets que en els seus dominis havien posseït els templers. El pontífex, però, davant les queixes del mallorquí i com a compensació, li permeté apropiari-se dels béns mobles dels extemplers.

6. EL TRASPÀS EFECTIU DELS BÉNS DE L'ORDE DEL TEMPLE A L'ORDE DE L'HOSPITAL EN ELS DOMINIS DE JAUME II DE CATALUNYA

Com a conseqüència de l'acord subscrit amb la Santa Seu, Jaume II havia d'abandonar l'administració dels béns que havien pertangut als templers i havia de transferir-la a l'orde que assenyalava la disposició del papa. El monarca no dictà, però, el manament de traspàs a l'orde de l'Hospital de Sant Joan de Jerusalem fins al dia 1 de desembre de 1317, quan feia deu anys justos que havia començat a gestionar-los després d'haver ordenat la detenció i l'empresonament dels frares i la confiscació dels seus béns els primers dies de desembre de l'any 1307.

Pel que fa a l'orde de Montesa, la transferència dels béns de l'orde del Temple al Regne de València es feu posteriorment, a partir de la professió dels tres primers frares el 22 de juliol de 1319 al Palau Reial Major de Barcelona i l'any següent.

Tot fa pensar que en aquesta època les rendes que la Corona catalana percebia per l'administració d'aquests béns eren força importants i ajudaven a equilibrar les despeses que havia de suportar la tresoreria reial. En tot cas, Jaume II no tenia pressa per a executar el mandat papal, ja que precisament Joan XXII al mes d'agost del 1317

li reiterà que lliurés els béns del Temple a fra Martí Pérez de Oros, màxim responsable de l'Hospital a la província catalanoaragonesa.

El pare Jaume Villanueva explica en el volum cinquè de la seva ingent obra *Viage literario a las iglesias de España*, publicat a Madrid l'any 1806, que en la pedra commemorativa que es conservava al costat de la portalada de l'església del Temple de la ciutat de Tortosa s'hi podia llegir:

En lo any 1317, 2 dies a la entrada del mes de deembre, lo honrat frare Martí Périz, castellà d'Amposta, entrà en possessió de la casa i dels béns, qui foren de l'orde del Temple en la ciutat de Tortosa; e puys après de tots los altres béns en Aragó e en Catalunya.

Avui fa, doncs, set-cents anys justos d'aquest esdeveniment de tanta transcendència per a l'orde del Temple, que perdia definitivament el seu patrimoni atresorat al llarg de més de cent cinquanta anys de presència en el nostre país, i també per a l'orde de l'Hospital, que en la circumscripció catalana, amb l'annexió de les propietats templeres, passava a duplicar el seu patrimoni. No endebades, al cap de poc temps la província catalanoaragonesa de l'Hospital es dividia en dues circumscripcions per a gestionar de manera més eficaç el seu patrimoni: la castellania d'Amposta —que integrava les comandes aragoneses i les catalanes situades a la dreta del riu Ebre— i el priorat de Catalunya —del qual depenien les comandes del Principat de la part esquerra de l'Ebre, les de Mallorca i les del Rosselló.

El responsable hospitaler anà ocupant progressivament la resta de les comandes que havien estat dels templers: la de Miravet el dia 5 de desembre i la d'Ascó el dia següent. Sigui a través del castellà d'Amposta, sigui a través de procuradors, l'orde de l'Hospital s'anà apropiant de les antigues comandes templeres, de manera que al començament de l'estiu del 1318 ja s'havia possessionat de totes, tal com manifestava el dia 7 de juny fra Martí Pérez de Oros al monarca.

En els dominis de Sanç de Mallorca, l'annexió dels béns templers a l'orde de l'Hospital es dugué a terme uns anys abans, el primer trimestre del 1314. El traspàs suposà una compensació econòmica elevada que hagué de pagar l'Hospital a canvi de la renúncia del rei mallorquí als drets que pogué tenir sobre aquests béns. A més, per concessió del papa, Sanç obtingué també tots els béns mobles que tenien els templers en els seus dominis.

7. ELS BÉNS MOBLES DELS TEMPLERS

Quan a partir de l'1 de desembre de 1307 els oficials de Jaume II, d'acord amb el seu mandat, anaren detenint els templers i ocupant els seus convents, tingueren una cura especial a fer-se càrrec de tot el que contenien les seves cases. Els templers

tenien a les seves comandes, a banda dels diners propis, mobiliari, atuell de cuina, ramats, bestiar i esclaus; en els seus magatzems hi havia els fruits de l'explotació de les terres i les rendes procedents dels seus drets, com ara cereals, vi, oli i altres productes dels seus drets dominicals. Destacaven entre els béns, per la seva vàlua, els objectes litúrgics i de culte, que adornaven profusament les seves capelles, els llibres que feien servir en els seus resos comuns i els que conservaven per a ús dels frares, ja sia els referents a comentaris de la Bíblia o vides de sants, ja sia obres jurídiques, històriques o de literatura eclesiàstica.

Quan els frares catalans s'adonaren que la situació esdevinguda amb els seus germans a França es podia repetir a Catalunya, intentaren salvar el que tenien a les seves mans. És probable que en el capítol celebrat al final del mes d'octubre del 1307, en el qual participaren tots els comanadors de la seu provincial de Miravet, aquests hi aportessin una part del seu numerari, que després fou confiscat globalment pels oficials reials quan ocuparen aquest castell al mes de desembre del 1308. D'altra banda, alguns comanadors pogueren alienar productes agrícoles i patrimoni moble, mentre que d'altres els confiaren a amics i benefactors, als quals després Jaume II els reclamà i n'obtingué la devolució. En són exemples ben clars Berenguera d'Entença, a qui el monarca exigí a l'abril del 1308 el lliurament de mil vint-i-cinc caps de bestiar, entre ovelles i cabres, i vint-i-cinc eugues amb les seves cries, que havia rebut dels frares perquè els guardés, i el preceptor de Barberà, fra Dalmau de Timor, abans d'absentar-se d'aquesta comanda per a participar en la defensa del castell de Montsó, cedí diners i joies a un benefactor de Sarral, al qual el monarca també exigí la devolució total. Els frares intentaren salvar alguns béns mobles per mar, com feu un tal Tria, habitant de Peníscola i molt ben relacionat amb l'orde, a qui els frares encomanaren armar una nau a port Fangós per a encabir-hi diversos béns mobles i també alguns frares que pretenien escapolir-se de la presó. Els oficials reials, però, al final del març del 1308 s'adonaren de les intencions d'en Tria i el privaren d'armar el vaixell, tot avortant l'operació de fuga.

Malgrat que una part dels béns que tenien els templers a les seves cases foren venuts per ells mateixos o confiats a persones benefactores i de confiança, la major part, però, restaren als seus antics convents i foren controlats pels oficials reials. Aquests, d'acord amb les ordres del monarca, encomanaren l'elaboració dels corresponents inventaris notarials, amb la col·laboració dels frares, de tot el que hi havia dins de les cases i els magatzems, inventaris que després eren tramesos a la cort per a informar-ne el sobirà.

Si bé els frares que es lliuraren als oficials reials sense resistència quan aquests ocuparen les seves comandes foren tractats amb benignitat, no s'esdevingué el mateix amb els religiosos que capitularen després d'un temps de setge. A aquests darrers els foren escorcollats minuciosament els hàbits per a evitar que s'emportessin diners o joies. A Miravet aquesta actuació representà trobar, amagats entre els hàbits dels religiosos, quatre mil sous, que naturalment foren confiscats. A alguns frares, els oficials

reials els prengueren objectes i armes personals. En tot cas, però, s'ha d'assenyalar que els articles de la capitulació especificaven que els templers «en abandonar el castell havien de deixar-hi les joies, les tasses i culleres d'argent, els anells i llibres, les robes de llit, les armes i els arnesos».

Els productes agrícoles guardats als magatzems de les comandes foren venuts pels oficials reials per tal de fer front amb el seu producte a les despeses que implicaven la custòdia i el manteniment dels empresonats. Diverses cavalcades que havien pertangut als frares foren obsequiades pel monarca a alguns dels seus col·laboradors, però hagueren de retornar-les als seus legítims propietaris després de la declaració d'innocència dels templers dels seus dominis.

Quan Jaume II tenia coneixement, a través dels inventaris o de la informació específica tramesa pels seus oficials, d'algun objecte de valor especial, manava que li fos enviat amb urgència a la cort. Per exemple, cinc dies després que els oficials aconseguissin la rendició del castell de Miravet, el monarca ordenà al responsable de la custòdia d'aquest castell que li fes arribar dos volums d'una Bíblia bellament il·luminada, els altres llibres que hi havien trobat i la llança de Ramon Berenguer IV que s'hi conservava. Més endavant, s'hi trobà també un codi (suposem que devia ser el *Codex iuris civilis*), i el sobirà va manar que també li fos lliurat.

Un cas especial és el dels objectes de culte i litúrgics, que amb profusió adornaven les capelles i esglésies que eren propietat del Temple i que inicialment foren respectats, especialment en els llocs que estaven oberts al públic. Per a mantenir precisament el culte, al mes d'abril del 1310 Jaume II dictà una ordre general perquè a les esglésies que tenien els templers continuessin oficiant els sacerdots, als quals se'ls havien de pagar els salaris acostumats. Jaume II no dubtà a fer retornar ornaments sagrats a les persones a les quals ell mateix els havia regalat, com s'esdevingué al juny del 1310, quan manà a un oficial seu fer les gestions perquè la comtessa Làscara retornés els objectes de culte de la capella de Palau-Solità que el monarca li havia donat. Com a norma general, Jaume II reclamava als seus oficials que li trametessin a la cort tots els objectes valuosos, llevat de les llànties, els ornaments i els vasos sagrats de les esglésies. En conseqüència, aquests objectes tramesos pels administradors de les comandes anaven ingressant a la cambra reial, on dos responsables en tenien cura específica: els incloïen en els inventaris corresponents i els donaven de baixa quan eren obsequiats pel sobirà a familiars, alts funcionaris de la cort, persones i institucions religioses o personalitats del país, a tots els quals, en general, palesava el seu afecte o premiava els serveis. A banda de les armes i els arnesos, a la cambra esmentada s'hi aplegaren multitud de joies i objectes litúrgics (com ara llànties, creus, frontals d'altar, calzes i patenes, copons, portapaus, encensers, reliquiaris i ornaments elaborats amb rics teixits, així com llibres litúrgics). Les armes i els arnesos confiscats, però, quan foren reclamats després del reconeixement d'innocència dels templers catalans al Concili de Tarragona del novembre del 1312, el sobirà els feu retornar als seus antics propietaris.

Els llibres que es confiscaren als convents templers també foren molt preuats per Jaume II i si bé la majoria anaren a parar a la cort a causa de l'interès que hi tenia el sobirà, d'altres foren obsequiats a persones i institucions religioses. Un atractiu especial tingué per a Jaume II l'aplegament d'exemplars de la regla del Temple. Al cap d'un segle, el 1410, encara es conservaven a la Cancelleria Reial quatre exemplars d'aquest text legal dels templers.

Alguns objectes elaborats amb argent foren refosos i reutilitzats per a la confecció d'altres de nous. Un cas paradigmàtic és el de la imatge de la Mare de Déu de Montserrat que el rei feu confeccionar amb diversos objectes d'argent procedents dels templers per a obsequiar el monestir homònim amb motiu de la visita que hi havia de fer la seva esposa.

Quan després de llargues negociacions s'arribà, tal com hem indicat, a l'assignació definitiva dels béns del suprimit orde del Temple, hom no feu cap referència ni als diners ni als béns mobles perquè, de fet, se n'havia aprofitat Jaume II i molts estaven ja en poder d'altres mans. Simplement, la Santa Seu acceptà els fets consumats i absolgué el rei de l'apropiació d'aquests béns, que considerà com a compensació pels danys i perjudicis ocasionats per l'expugnació dels castells templers rebels.

Finalment, resta donar un cop d'ull al que va succeir respecte al tema dels arxius dels templers. El monarca va dictar disposicions ben precises sobre la conservació de la documentació existent a cada comanda, per raons bàsicament administratives i de gestió del patrimoni. Per altra banda, hi hagué un interès especial en la documentació que es trobava a la seu provincial de l'orde del Temple del castell de Miravet, i l'oficial al qual el monarca encomanà la seva custòdia demanà un escrivà de la Cancelleria Reial perquè supervisés el contingut de l'arxiu. Jaume II, encuriós pels documents i també per si hi podia trobar algun escrit compromès que pogués confirmar la culpabilitat dels imputats, manà a l'oficial esmentat que els hi enviés per tal de revisar-los a la cort. En algunes comandes, atès el volum de documentació conservada, els instruments i els llibres es guardaren en diverses caixes que es marcaren amb el segell del comanador per a garantir-ne la inviolabilitat quan foren ocupades pels oficials reials, com s'esdevingué a la casa de Montsó.

Tot i que alguns documents reclamats per Jaume II anaren a parar a la cambra reial, una part important restà a les seus de les comandes i se'n feren càrrec els hospitalers quan a partir de l'1 de desembre de 1317 es possessionaren de les cases de l'orde suprimit. Però quan els nous propietaris s'adonaren que hi mancaven documents que eren necessaris per a la gestió del patrimoni, sol·licitaren la seva devolució al monarca. A la Cancelleria Reial, però, la devolució dels documents confiscats es feia amb lentitud perquè eren revisats pels oficials de la institució, i d'alguns se'n feren fins i tot trasllats notariais perquè calia que el seu contingut fos conegut a la cort. Aquesta circumstància motivà que el lliurament de la documentació que s'havia aplegat a la Cancelleria es fes amb una certa demora i que fins i tot alguns documents no fossin lliurats mai als hospitalers i restessin a l'Arxiu Reial. Palesa aquesta trigança el fet que

encara el 1322 un oficial de la Cancelleria Reial va lliurar una caixa plena de documents pertanyents als templers al procurador de l'orde de l'Hospital.

No puc acabar l'article sense fer una breu referència a la corrupció que es donà durant els deu anys que el patrimoni templer estigué sota l'administració dels oficials reials. No cal tenir cap dubte que el sobirà, per l'interès econòmic que hi tenia, encarregà la gestió d'aquests béns a persones que ell devia considerar de confiança, lleials i honestes, així com eficients en l'administració de patrimonis, i la majoria respongueren a la confiança donada.

Davant, però, les sospites d'irregularitats, el juliol de l'any 1311 Jaume II nomenà dos jutges perquè investiguessin els administradors dels béns dels templers del territori català i, si era el cas, dictessin la sentència corresponent; dos dies després, nomenava dos jutges més per a fer el mateix al regne d'Aragó, i el dia 19 de juliol en nomenava d'altres per al Regne de València. El resultat d'aquestes investigacions fou positiu i afectà fins i tot personatges destacats de l'administració d'aquests béns, com ara Bernat de Libià, batlle general de València i un dels negociadors del lliurament dels castells templers rebels del sud de l'Ebre i del nord de les terres valencianes, a qui es va acusar de no haver mesurat convenientment la sal de Peníscola i d'haver fet elaborar inventaris dels béns d'algunes comandes en els quals hi mancaven molts objectes, alguns d'especial valor. A Bernat d'Esplugues, personatge de primer nivell de la cort i extresorer de l'esposa del monarca, Blanca d'Anjou, se l'acusà d'haver venut per un preu molt inferior al que havien acostumat els templers, les rendes de la comanda de Peníscola; també se l'acusava d'haver fet despeses excessives quan tenia al seu càrrec la custòdia dels frares de la comanda de València, on alimentava diàriament entre vint i trenta persones.

8. CONCLUSIÓ

Alguns historiadors han afirmat que el procés organitzat contra l'orde del Temple i iniciat pel monarca francès Felip IV el Bell respongué a motivacions de tipus econòmic. Per a fer front a les despeses de la Corona, havia hagut de trencar diverses vegades la moneda, és a dir, devaluar-la (encunyar-la de nou amb menys quantitat de metall noble en l'aliatge), i, a més, havia expulsat dels seus dominis els jueus i els llombards (els grups més actius comercialment) per a apoderar-se dels seus béns. Els templers representaren la tercera baula de la recuperació econòmica de la monarquia francesa.

Altres historiadors, però, han defensat la teoria que l'actitud de Felip IV responia als seus convenciments religiosos i que la seva actuació contra els templers fou motivada per la defensa de l'ortodòxia de l'Església i dels bons costums cristians de la societat.

Tant si va ser per una causa com si va ser per l'altra, la veritat és que qui va ser afectat per aquesta gran operació politicoeclesiàstica representada pel «procés»

fou l'orde del Temple, que deixà d'existir després de cent vuitanta-tres anys de vida —recordem que fou aprovat canònicament en el Concili de Troyes el 1129 i va ser suprimit en el Concili de Viena del Delfinat el 1312— i els seus membres foren perseguits i sotmesos a un judici que no tingué una sentència definitiva, alguns acabaren al martiri de la foguera, com el seu mestre major, Jacques de Molay, i la resta foren obligats a mantenir els vots que havien promès en el seu ingrés a l'orde. Consegüentment, els foren confiscats també tots els béns: els diners i el patrimoni moble que es trobava als convents anaren a parar a les mans dels monarques respectius, mentre que les propietats i els drets foren transferits de manera general pel papa Climent V a l'orde de l'Hospital de Sant Joan de Jerusalem, amb les excepcions de Portugal, on foren assignats a l'orde de nova creació Ordem de Cristo, i de la Corona catalana, on al Regne de València es creà amb els béns del Temple el nou orde de Montesa.

Avui, 2 de desembre de 2017, en commemoració dels set-cents anys de l'inici de l'annexió dels béns dels templers als hospitalers a casa nostra, ens ha semblat oportú resumir a grans trets el recorregut que tingué aquest gran patrimoni des de l'inici de la seva confiscació el mes de desembre del 1307 fins a la seva destinació definitiva el mateix mes del 1317.

En una altra ocasió espero poder oferir una visió complementària, de segur d'un caire molt més dramàtic: la de la persecució que hagueren de sofrir les persones dels templers.